

Българското висше образование в контекста на глобализацията и европеизацията

Петър Балкански

Глобален контекст

Модният термин “Глобализация” се среща на страниците практически на всички изследвания, посветени на съвременните проблеми на образованието, и преди всичко на висшето. При разглеждане на въпросите на образованието в контекста на глобализацията става въпрос за влиянието на глобализацията на развитието на висшето образование в този процес. Според английският изследовател проф. Питър Скот, всички университети са въвлечени в процеса на глобализация. Частично като **обекти** и даже жертви на този процес, и отчасти като **субекти**.

При изучаването на влиянието на глобализацията на развитието на образованието, едни експерти акцентуват на това, как изменените под въздействието на глобализацията условия за развитие на висшето образование влияят на основите на функционирането и организацията на системата на висше образование. Други специалисти обръщат внимание преди всичко на взаимовръзката между глобализацията (глобалната информатизация) на интернационализацията на образованието, на това как глобализацията съдейства за нарастване на международното академично сътрудничество (привличане на чуждестранни университети, увеличаване на “глобалните” компоненти в съдържанието на програмите за обучение, откриване на филиали на вузовете зад граница, разпространение на програми да дистанционно обучение чрез Интернет, създаване на международни виртуални университети). По този начин се счита, че на базата на използването на най-новите информационни технологии, се развива процеса на глобализация на самото образование.

Според мнението на проф. П. Скот, във всички времена от съществуването си, университетите се явяват интернационални институти, но никога не са били глобални институти. Глобализация е ново явление, за разлика от интернационализацията, която е неделима от новите форми на обществен живот и

новите парадигми на производство на знанията. С интернационализацията е свързан такъв порядък на устройство на света, при който доминиращата роля принадлежи на **Националната държава**. Глобализацията е явление от съвършено друг порядък, който не се свежда до процесите на глобална конкуренция между отделните регионални структури в света. Глобализацията предполага и интензивно сътрудничество в рамките на световно разделение на труда за масово производство и осигуряването на услуги чрез високите технологии и иновациите. Националните граници започват да изглеждат архаични.

Глобализацията не може и не бива да се разглежда като по-висока форма на интернационализация, тъй като, **първо**, интернационализацията предполага съществуването на националните държави, а глобализацията отрича и даже се отнася враждебно към тях, и **второ**, ако интернационализацията се “реализира” чрез дипломацията и културата, то основите на глобализацията са вкоренени в масовото потребление, и **трето**, интернационализацията по силата на своята зависимост от съществуващия тип национални държави се придържа към възпроизводството и даже към легитимация на системата от йерархически отношения и хегемония, а глобализацията е ориентирана към новия дневен ред – промени в климата, замърсяване на околната среда, създаване на технологии за устойчиво развитие, проблемите свързани с нарастването и демографските процеси и т. н. Всичко това се явява радикално предизвикателство за всеки университет.

Глобализацията се явява най-фундаменталното предизвикателство, с което се сблъскват университетите в цялата своя история. Процесът на глобализация принуждава университетите да се съмняват в своята независимост като обществен институт. Силата на глобализацията прекроява не само икономиката и начина на живот на хората, но поставя под въпрос статуса на националната държава. (представата за гражданските и демократичните права). Тя прониква в частния живот и радикално въздейства не само на такива институти като пазар на държава, но и на университетите като социални институти.

Глобализацията засяга университетите, тъй като прави особено актуална задачата за разпространение на националните култури и способства за стандартизация на обучението чрез съвременните информационни технологии и появата на глобалните изследователски мрежи. Тя също така ограничава бюджетните възможности, от които зависи финансирането на висшето образование. Сред всички направления на глобализацията, най-голямо значение имат икономическите. Първостепенно значение придобиват пазара на образователни услуги, приватизацията и намаляването на ролята

на държавния сектор във висшето образование. По този начин знанието от обществено благо се превръща в особена стока, която се купува и продава и превръща на висшето образование в масово, задълбочава финансовите трудности и повишава конкуренцията. Това засилва вниманието към оценката на качеството и ефективността на дейността и приноса на висшето образование в икономическия растеж. От висшето образование се изисква по-голямо отчитане на обществените потребности.

Глобализацията оказва голямо влияние на положението на университетските преподаватели. Мениджмънтът активно стимулира ориентацията на тяхната дейност към пазара – провеждане на изследване и оказване на услуги. В резултат на това академическата функция на университетите става второстепенна и на пръв план излизат пазарните императиви. Тази тенденция се отразява твърде неблагоприятно на академичния живот в университетите.

Глобализацията е свързана и със създаването не само на икономически, но и на образователни **транснационални** корпоративни университети чрез използване на информационните технологии за дистанционното обучение и международните виртуални мрежи. Транснационалното образование води до преодоляване на границата между глобализация и интернационализация.

Европейски контекст на глобализацията

Както посочихме, интернационализацията предполага съществуването на свят, на основата на установените геополитически граници, чрез които може да се осъществява традиционната дейност по интернационализация на образованието (съвместни изследвания, студентска мобилност, сътрудничество на университети, обмен на академичен персонал). Глобализацията се подразбира повече като фундаментално изменение на световния ред, при което националните граници загубват своето значение благодарение на развитието на високите технологии и масовата култура.

Европеизацията е частен случай на интернационализацията. Благодарение на своята специфика, европеизацията засилва европейските интереси и ценности в интернационализацията. Влиянието на Европейския съюз отначало се постига чрез програмите за академичен обмен и мобилност на студенти и преподаватели. От момента, когато Европейския съюз придобива формални пълномощия в сферата на образованието в съответствие с Маастрихтски договор (1993 г.), идеята за европеизацията и създаване на “европейски измерения”, и “единно европейско образователно пространство” – стават общи цели на ЕС.

Ако интернационализацията концептуално е неотделима от историческата национална държава, то европеизацията на образованието е основана на идеята за европейското самосъзнание (както на индивида, така и на гражданина), която се прибавя към амбицията на националните държави, но не ги заменя и не е частен случай на интернационализацията. Тя също така не може да бъде проявление и частен случай на глобализацията, ако последната вземе върху себе си подчиняването на местните особености на световния пазар и идеология.

Процесът на европеизация на висшето образование протича в различни направления и институционални равнища. Първото направление е свързано с взаимното признаване на документите за образование. Европейските страни, в сравнение с другите региони на света, вървят към признаване на дипломи и научни степени по сравнително сложен път, което е обусловено от разнообразието на националните образователни системи в Европа – англо-американска, германска, френска, испанска, руска.

Пътят на европеизацията на висшето образование преминава през европейските конвенции от 1956 г. за “еквивалентност” на дипломите и достъпа до университетите, на университетските периоди на обучение и академичното признаване на университетската квалификация. По-късно, въпросите на европеизацията на висшето образование преминават през Лисабонската декларация (от 1997 г.), през Сорбонската и Болонската декларация на министрите на образованието за “**хармонизиране**” на системите на европейското висше образование. Идеята за хармонизация се свързва с изграждането на система за европейско висше образование с обща структура на образователните нива (бакалавър, магистър, доктор), но не и със съдържанието или структурата на учебните планове. Сорбонската декларация призовава за създаване на общо “европейско пространство за висше образование”. Болонската декларация предлага да се приеме система за **сравнимост** на образователните степени чрез система за **кредитиране** на студентите и въвеждане на кредитни единици и въвеждане на критерии и методология за оценка на качеството на преподаване. С утвърждаването на “европейското пространство за висше образование” се разкриват възможности за сътрудничество, създават се общи курсове за обучение, интегрирани програми, за мобилност на студенти и преподаватели, за тренинги и провеждане на съвместни изследователски програми и проекти и т. н.

Успехът на Болонската инициатива за повишаване на конкурентноспособността на европейското висше образование по привличането на по-голямо количество студенти извън Европа, ще зависи в най-голяма степен от **конвергенцията** на националните образователни програми, а също и на способността

на университетите да реагират на тази конвергенция. Болонската декларация изисква да се разработят критерии и методология за оценка на качеството на образованието, чрез установяване на минимум стандарти и изисквания за измерване на квалификацията и компетентността, и акредитация – програмна и институционална, а така също и чрез международна акредитация. За тази цел ЕС финансира различни програми в областта на висшето образование, като основа на неговата европеизация и изграждането на обществото на знанията.

Все повече обединена Европа има нужда да се вгледа в своите университети като инвестира в научната и образователната сфера. Европейските образователни системи за висше образование са подложени на огромен натиск от САЩ. В периода на глобализация, образованите и културата носят голяма отговорност за създаване на добър климат на адаптация към глобализацията и европеизацията. Те следва да изведат своите страни не към т. н. “информационно общество”, а към развиване на общество на знанията.

Български контекст на глобализацията и европеизацията

Българското висше образование е част от общото европейско пространство за висше образование. Макар и с известно изоставане и догонване то търпи влиянието на глобализацията и се адаптира към европейските изисквания. Бедите на българското висше образование са резултат както на глобализацията, така и на българизацията, която има предимно икономически измерения. Според европейската стратегия е препоръчително страните на Евросъюза да заделят по 3 % от БВП за наука и висше образование. Българската наука и висше образование разполагат едва с 0.2 % от БВП.

В наше време училищата и университетите все по-малко се разглеждат в качеството на светилища на **разума**, а професорите и учителите – в качеството на носители на **истината**. И едните и другите еволюират по посока на обслужващ персонал, който предлага ефективни “**продукти**” (знания), които са или следва да бъдат готови за вътрешния пазар на образованието, а студентът се “**продава**” на външния пазар на труда.

През последно време все по-често и упорито се налага възгледа за **висшето образование като производство**. А там, където съществува производство, там неизбежно сме принудени да операционализираме процесите и да използваме понятия като:

- ✓ Изходен материал (кандидат-студенти);

- ✓ Технология на обучението или образователна технология;
- ✓ Крайни продукти (випускници);
- ✓ Асортименти на образователни услуги;
- ✓ Диверсификация на образованието;
- ✓ Пазар на образователни услуги;
- ✓ Качество на образователните услуги;
- ✓ Образователен маркетинг;
- ✓ Ефективност на образованието;
- ✓ Реклама и презентация на образователни продукти;
- ✓ Себестойност, стойност, цена, преки и косвени разходи за образование;
- ✓ Договорни отношения;
- ✓ Релация между “справедливост и ефективност”, между “индивидуално и обществено благо”, между държавно и (финансирано) и частно (самофинансирано) образование и т. н.

При този производствен (пазарен) подход към университетското образование, оперираме с “производство на специалисти”, т. е. образование на специалисти; единица продукция на образование, т. е. една учебна човекогодина; крайна продукция, т. е. випускник на университета.

Всеки потребител (студент) започва сам да определя ценността на образователните услуги, изхождайки от своите желания и разбирания. Хората се стремят да получат образователни услуги там, където се предлагат повече и по-качествени знания за най-малка цена. Пазарът и цената се формират на от производителите (преподавателите) на знания, а на основата на търсенето от потребителите (студентите) на тези услуги и стоки. Тук се проявява и **парадоксът**: незнаещият (студентът) казва на знаещия (професора) какво той трябва да знае, защо и как да го обучава, обосновавайки се с бързо променящите се потребности на пазара на труда. Професорът в тази ситуация е длъжен да се съобрази с потребителя на знания и образователни услуги (студента). Именно такъв тип отношения превръщат университета в предприятие, а преподавателят – в мениджър.

Знанието, като стока, е извънредно специфично. То има количествени измерения. Изчислява се в хорариум – часове, лекции, семинари, упражнения, практикуми, които обучаемият трябва да прослуша. Много от съществуващите образователни стандарти имат количествени измерения – натовареност на преподавателите, минимално необходим брой часове (2200 – 3000) за завършване на ОКС “Бакалавър”, “Магистър” и “Доктор”; брой кредити по дисциплини, семестри и за

завършване на ОКС и т.н. Лекциите и семинарите могат да се четат по групи с определен брой студенти (от 10 до 20), а за икономия на средства, лекциите могат да се четат в потоци в една аудитория с участието на няколко стотици студенти.

С други думи, ако образованието е сфера за услуги, то тук започва да действа пазарният принцип на търсене и предлагане на образователни услуги, което определя цената и качеството на тези услуги и съответно технологията на предлагане и усвояване на тези услуги. При това обстоятелство, открит за индивида и обществото остава въпроса:

Образованието – частно или обществено благо?

Всяка иновационна идея и идеология се реализира чрез образователната система, чрез определен образователен стандарт, който включва редица компоненти: учебен план, учебна програма, учебник, оценка и контрол. Стандартът определя минимума от знания, които студентите трябва да усвоят за определено време за дадена специалност или образователна степен. В резултат на това, всеки индивид знае определен общозадължителен обем от знания, умения, навици и компетентности, които му помагат да има определено поведение и да предприема определено действие в дадена ситуация. Учебните планове, програмите и учебниците са инструменти за програмиране на човека, а следователно, и инструменти за формиране на националния интелект.

При разработването на образователните стандарти се сблъскваме с два основни подхода:

1. **Неолиберален**, според който образованието е частно благо, а знанието е стока, която се купува и продава. Привържениците на либералните критерии и подходи към образованието са международният валутен фонд, световната банка, световната търговска организация, корпоративните и частни университети. Те разглеждат производството и разпространението на образователни стоки и услуги, не като образователна дейност, а като търговска дейност, при която главното е ефективността, икономия на средства и постигането на печалба. Израз на тази неолиберална концепция е нарастването на платеното висше образование, разширяването на частните и корпоративни университети и превръщането на университетите в територия за предлагане и търсене на качествени стоки и услуги срещу заплащане. Дейността на преподавателите придобива елементи на предприемаческа дейност, а дейността на академичните ръководства се налага като мениджъризъм (университетски или образователен мениджмънт).

Комерсиализацията на висшето образование води до промяна в отношението на обществото към университетското образование, което се възприема като частно, а не

като обществено благо. На ръководителите на университетите и факултетите все повече им се налага да мислят и действат като предприемачи и мениджъри, а по-малко като учени и организатори на науката и образованието. Това обстоятелство води до разделение на управленските роли и функции и обособяването в университетите на академичен и мениджърски екипи за управление на научно-образователния процес в университетите. Ако тази образователна парадигма се задълбочи, няма да бъде далеч времето, когато държавните университети ще станат или корпоративни или ще се приватизират и ще се занимават с производство и продажба на знания под формата на иновации, ноу-хау, нови технологии, методи и форми на преподаване и учене. Произвежданите от преподавателите интелектуални продукти и услуги ще придобият статут на **стоки**, които могат да бъдат лицензирани, патентовани, окачествени и продавани на заинтересовани потребители на определена цена.

2. **Хуманитарен и социален подход**, според който образованието е **обществено благо**. Този подход се отстоява и защитава от ЮНЕСКО и преобладаваща част от правителствата, според които образованието е универсално човешко право, което трябва да бъде достъпно за всеки индивид. Това е класическата, традиционната формула за същността на образованието. При този подход се борави с понятия като “справедливост”, “безплатно обучение”, “държавно регулиране на обучението”, “публично финансиране на образованието”, “разходи за издръжка на един студент”, “субсидия”, “равен шанс”, “социална поръчка”, “обществени образователни интереси и потребности” и т. н.

Споменавам за тези две световни тенденции и подходи към висшето образование и коренно различни образователни парадигми, защото те се **конкурират**. Коя ще се окаже печеливша и победител, това е въпрос на бъдещето. Всяка една от тях има своите предимства и слабости и непосредствено значение, както за качеството и ефективността на университетското образование, така и за използваните дидактически стратегии на преподаване и учене.

Литература

1. Глобализация и образование, сб. Обзоров, отг. ред. Зарецная, С. Л., М., ИНИОН, 2001
2. Скот, П., Глобализация и университет, Alma mater, М., 2000, N 4
3. Binde, J., L' education au XXI siecle: L' education pour tous toute au Long de la vie, Futuribles, P., 2000, N 250

4. Currie, J., Globalization practices and the professional in Anglo – Pacific and North American Universities, Comparative education rev, Oxford, 1998, N 1
5. Животская, И. Г., Глобализация и образование: институциональный и экономический аспект – В сборник “Глобализация и образование”, М., ИНИОН, 2001, с. 21
6. Можеева, Л. Г., Развитие систем образования в западных странах в условиях глобализации, – В сборник “Глобализация и образование”, М., ИНИОН, 2001, с. 75
7. Балкански, П., Висше образование за европейци, Теория, С., 1999